

544
А. Богуш, І. Попова

**Розвиток образного мовлення
дітей старшого
дошкільного віку
засобами поетичного гумору**

А. Богущ, І. Попова

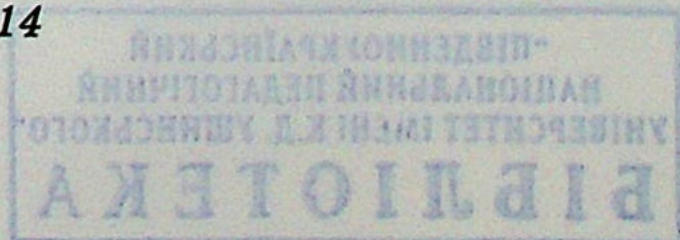
РОЗВИТОК ОБРАЗНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ПОЕТИЧНОГО ГУМОРУ

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів

Київ 2014

УДК 373.2.016:811.161.2
ББК 74.102
Б 73

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих
навчальних закладів спеціальності «Дошкільна освіта»
(лист №1/11-4000 від 21.03.2014 р.)*

Рецензенти:

Луцан Н.І. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри математичних та природничих дисциплін початкової освіти Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника;

Степанова Т.М. – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету розвитку дитини, завідувач кафедри дошкільної освіти і соціального розвитку особистості Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського;

Горбунова Н.В. – доктор педагогічних наук, професор, директор інституту педагогіки, психології та інклюзивної освіти, завідувач кафедри педагогічної майстерності вчителів початкових класів, вихователів дошкільних закладів Республіканського вищого навчального закладу «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта).

Руденко Ю.А. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики дошкільної освіти Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Богущ А.

Б 73 **Розвиток образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору : навчальний посібник / А. Богущ, І. Попова. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2014. – 200 с.**

ISBN 978-966-194-183-9

У посібнику розкрито сутність і характеристики понять «образне мовлення», «поетичне мовлення», «ейдетика»; особливості поетичних творів та сприймання їх дітьми; поняття «гумор» і специфіку сприймання дітьми гумору. Подано методику розвитку образного мовлення дітей дошкільного віку в художньо-мовленнєвій діяльності засобами поетичних гумористичних творів; описано конспекти різних видів і типів занять, ігрові вправи, сценарії свят.

Посібник адресовано студентам дошкільних факультетів педагогічних університетів (інститутів, коледжів, педучилищ), магістрантам, вихователям дошкільних навчальних закладів.

ISBN 978-966-194-183-9

УДК 373.2.016:811.161.2
ББК 74.102

© Богущ А., Попова І., 2014

© Видавничий Дім «Слово», 2014

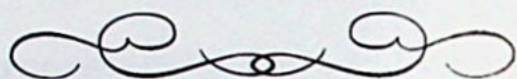
7498

3924
СВ

ЗМІСТ

Переднє слово.....	4
Теоретичні засади розвитку образного мовлення дітей дошкільного віку.....	9
Образне мовлення, його сутність.....	9
Особливості розвитку образного мовлення дітей дошкільного віку.....	19
Специфіка сприймання і розуміння дітьми дошкільного віку художніх творів.....	30
Особливості сприймання дітьми поетичних творів.....	39
Особливості сприймання гумористичних творів дітьми дошкільного віку.....	44
Сутність і характеристика гумору.....	50
Специфіка поетичних творів гумористичного спрямування.....	57
Розвиток образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору.....	70
Зміст роботи з розвитку образного мовлення старших дошкільників засобами віршів гумористичного характеру.....	75
Література.....	163
Додатки.....	171

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Важливу роль у формуванні особистості відіграє рідна мова, що є засобом розвитку особистості, її пізнання та комунікації. За словами В.О. Сухомлинського, рідна мова – це безцінне духовне багатство, в якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру і традиції. Він образно називає рідну мову «невмирущим джерелом», з якого дитина черпає перші уявлення про довколишнє, про свою батьківщину, про своє село і місто, про весь край, а слово рідної мови порівнює з неповторним ароматом квітки.

Опанування рідної мови починається з раннього дитинства в сім'ї, серед близьких і рідних дитині людей, а вдосконалення її триває в дошкільних закладах, школі і впродовж усього життя.

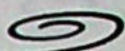
Рідна мова є загальною основою навчання й виховання дітей. Оволодіння рідною мовою як засобом пізнання і способом специфічно людського спілкування є найбільш вагомим досягненням дошкільного дитинства.

Мови слід навчати і таке навчання має бути спрямоване на формування мовної особистості – людини, яка є носієм мови зі своїми індивідуальними рисами мовотворчості.

Мовна освіта потрібна кожній людині з огляду на такі положення:

– для виховання громадян (незалежно від етнічного походження), які вільно володіють державною українською літературною мовою;

– мовна освіта повинна забезпечити виховання інтелекту держави, тобто виступати «каналом зв'язку» для одержання

інформації з немовних сфер буття, як засіб пізнання світу від конкретно-чуттєвого до понятійно-абстрактного;

– мова повинна виховувати духовно-емоційну сферу україномовних громадян через органічний зв'язок з національним вихованням. Це дає доступ людині до джерел української духовності – культури, науки, літератури, мистецтва і традицій; відчуття єдності зі своєю державою, із землею, на якій живеш, з народом – творцем і носієм мови; почуття комфортності від того, що ти вдома, що ти спадкоємець і носій історичної пам'яті однієї з найдавніших мовних культур.

Основа формування мовної особистості в дошкільному віці полягає в забезпеченні вільного самовираження дитини через здатність спілкуватися рідною мовою, в ініціативності дітей дошкільного віку, яку Базовий компонент дошкільної освіти визначає як одну з найважливіших базових характеристик особистості.

Кінцевою метою опанування рідної мови в дошкільному віці є засвоєння її літературних норм і культури мовлення, культури спілкування.

Культура мовлення – це вміння правильно говорити (й писати), добирати мовно-виражальні засоби відповідно до мети та ситуації спілкування, це система вимог стосовно вживання мови в мовленнєвій діяльності.

Культура рідної мови має як соціальне, так і національне значення: вона забезпечує високий рівень мовленнєвого спілкування, облагороджує стосунки між людьми, сприяє підвищенню загальної культури особистості та суспільства загалом; через культуру мовлення відбувається культивування самої мови, її вдосконалення.

Культури рідного мовлення потрібно навчати дитину з ранніх років у процесі навчально-мовленнєвої діяльності впродовж перебування дитини в дошкільному закладі. Її характеристиками виступають нормативність, адекватність, логічність, різноманітність, естетичність, змістовність, чистота, доцільність, виразність мовлення.

Виразність мовлення це вміння яскраво, переконливо і стисло виражати свої думки й почуття; уміння інтонацією, вибором слова, побудовою речень, добором фактів, прикладів впливати

на слухача. Виразне мовлення здатне збуджувати увагу, викликати інтерес людей до сказаного чи написаного.

Виразність мовлення передбачає і його образність. Ця якість мовлення досягається вживанням слів і словосполучень у незвичному, метафоричному значенні, що дає можливість образно, художньо відтворювати дійсність.

Образне мовлення – це якість виразного мовлення, що характеризується здатністю викликати в уяві наочно-чуттєві уявлення з допомогою спеціальних мовних засобів, в основі яких лежить асоціативність (передання ознак одного предмета через ознаки іншого).

Мовлення дітей дошкільного віку стає образним, безпосереднім, живим, якщо дитина виявляє зацікавленість мовним багатством і вміє використовувати в мовленні виразні засоби, у тому числі, образні слова й вирази.

Мета формування в дітей повноцінного володіння рідною мовою, і зокрема розвитку образного мовлення, реалізується через залучення дошкільників до національних і загальнолюдських цінностей, до яких належить українська поезія гумористичного забарвлення. Окрім того, гумористичні твори мають велике виховне значення. Безперечно, що гумор допомагає дошкільному закладу й сім'ї полегшити дитині процес входження в соціальне середовище. Почуття гумору є однією з типових ментальних рис українців, що допомагає долати будь-які життєві труднощі і, безумовно, пов'язане з душевним здоров'ям людини. Сміх – це добрий посередник між світами дітей і дорослих. За допомогою сміху та гумору можна впоратися з дитячими вередуваннями, впертістю і навіть страхами. Оптимістам і тим, хто любить гумор, живеться набагато легше. Тому почуття гумору – річ, безумовно, необхідна в житті.

Учені зазначають, що діти досить рано виявляють здатність помічати смішне, кумедне в окремих ситуаціях, словах та вчинках людей, у поведінці тварин. Водночас можна зустріти і таких дітей, у яких почуття гумору виявляється тільки подекуди та неадекватно, і це накладає свій відбиток на загальне світосприймання та поведінку дитини. Якісні характеристики здат-

ності помічати гумористичне залежать від тих умов життя, які впливають на формування особистості дитини, моральних, естетичних та інших оцінок дійсності.

Почуття гумору є однією з найважливіших особливостей психіки, що характеризують тип особистості. Судити про наявність чи відсутність почуття гумору в дітей можна по тому, як вони розуміють доступні їхньому віку жарти, анекдоти, комікси, чи вловлюють комізм ситуації, чи здатні сміятися не тільки над іншими, але й тоді, коли самі стають об'єктом жарту. Відсутність чи недостатній прояв почуття гумору засвідчує як низький рівень емоційності, так і недостатній інтелектуальний розвиток особистості.

Відтак, виховання почуття гумору є безперечно, дуже важливим завданням педагогів дошкільних закладів. І найкращий засіб вирішення цієї проблеми є художні твори гумористичної спрямованості. Слухання та читання поем, віршів, казок жартівливого змісту, гуморесок, байок, усмішок і анекдотів, пародій та розповідей позитивно впливає на емоційну сферу дитини, сприяє вихованню добрих почуттів, запобігає виникненню негативних звичок.

Гумор притаманний багатьом творам української літератури. Широко відомі гумористичні поетичні твори для дітей таких українських поетів, як С. Руданський, Остап Вишня, П. Глазовий, П. Ключина, Є. Дудар, О. Черногуз, П. Воронько, Л. Костенко, Є. Гуцало, Г. Бойко, Т. Коломієць, Б. Стельмах, М. Стельмах, І. Січовик, М. Петренко, П. Ребро та багато інших. Ними створено для дітей низку поетичних творів гумористичного забарвлення.

Жартівливі вірші допомагають розвивати виразність, точність, влучність мовлення дітей, а також сприяють формуванню поетичного смаку, виховують інтерес до краси українського художнього слова. Художньо-образна поетична форма цих віршів спонукає дитину до усвідомлення інтелектуального, логічного завдання через осмислення значення мовних образів. Натомість завдяки жартівливій, цікавій ситуації діти сприймають їх залюбки, весело.

Український поетичний гумор завдяки своєму надзвичайному багатству, яскравості, колоритності мови здійснює значний виховний вплив на дітей, збагачує їхній лексичний запас образними виразами та сприяє розвитку образного мовлення.

Апробовану систему роботи з розвитку образного мовлення старших дошкільників засобами поетичного гумору покладено в основу навчального посібника.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ОБРАЗНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Образне мовлення, його сутність

Ефективна робота з розвитку образного мовлення вимагає розуміння педагогами таких суміжних понять, як мовлення, культура мовлення, образність, словесний образ, виразники образності. З'ясуємо насамперед сутність поняття «мовлення».

Мовлення – це діяльність спілкування, вираження, впливу і повідомлення посередництвом мови, це мова в дії, що функціонує в контексті індивідуальної свідомості. Мовлення також розглядається вченими як спосіб формування і формулювання думки з допомогою мови.

Кінцевою метою розвитку мовлення є формування культури мовлення. Культура мовлення – це дотримання ustalених мовних норм усної і писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування. Культура мовлення характеризується низкою якісних ознак мовлення, а саме: змістовність, правильність і чистота, точність, логічність і послідовність, багатство, доречність, виразність і образність.

Отже, образність є однією з ознак культури мовлення. Образність мовлення розглядається багатьма вченими як здатність мовних засобів викликати наочно-чуттєві уявлення (В. Виноградов, Г. Винокур, В. Кожин, Л. Тимофеев, М. Шанський). Означена здатність полягає в оперуванні наочно-образними

уявленнями, що виникають та перетворюються у свідомості людини. Отже, поняття «образу» є центральним щодо психологічної природи образного мовлення.

Образ – це результат та форма відображення предметів і явищ матеріального світу у свідомості людини. Образи бувають: зорові (візуальні), слухові, нюхові, дотикові та смакові. Відповідно, поняття «відображення» становить змістовий результат, психічний образ, який відповідає сутності об'єктів і виступає у формі наукового поняття чи художньої інтуїції.

У процесі пізнання довколишнього світу образи-уявлення посідають проміжне місце між образами сприйняття та образами уяви. Образи уяви виконують функцію перетворення результатів минулого досвіду, це передусім психічний процес, що полягає у створенні нових образів (уявлень) шляхом переробки матеріалу сприйняття й уявлення, одержаного в попередньому досвіді. На відміну від мислення, що оперує поняттями, уява оперує образами, а її основне призначення в перетворенні образів таким чином, щоб у кінцевому результаті забезпечити створення нової ситуації.

Психологами визначено, що образ уяви виконує чотири функції: 1) побудови образу засобів і кінцевого результату предметної діяльності суб'єкта; 2) створення програми поведінки, якщо проблемна ситуація є невизначеною; 3) продукування образів, що не програмують, а замінюють діяльність; 4) створення образів, які відповідають опису об'єкта [44, 49].

Уявлення поєднуються у процесах уяви в різних формах: аглютинація – поєднання несумісних якостей, ознак, частин предметів; гіперболізація – збільшення чи зменшення предмета, зміна якості його частин; загострення – підкреслення певних ознак; схематизація – згладжування відмінностей предметів і виявлення рис подібності між ними; типізація – виділення суттєвого, неповторного в однорідних явищах і втілення його в конкретному образі. Уявлення й уява входять до мисленевого процесу.

На думку С. Рубінштейна, образ, що становить продукт, результат психічної діяльності, у свою чергу, є ідеальним об'єктом для подальшої психічної діяльності [70, 50]. Включаючись

до мисленнєвого процесу та виконуючи в ньому певні семантичні функції, образ сам інтелектуалізується.

У теоретичних положеннях С. Рубінштейна чільне місце посідають образи-уявлення та образи уяви. Уявленнями, за словами С. Рубінштейна, є утворення, що є динамічними й мінливими за своєю сутністю. Вони легко піддаються перетворенню і є матеріалом для процесу уяви. Образи-уявлення – це відтворення минулого досвіду. Функція уяви – перетворення результатів минулого досвіду. Творча уява так само виконує функцію перетворення. Сутність цього перетворення полягає в тому, що воно не віддаляється, а наближається до дійсності, воно ніби знімає з неї випадкові нашарування і зовнішні покриття. За С. Рубінштейном, уява акцентує, типізує, узагальнює, виявляє, при цьому, значення в конкретному образі. Головне призначення творчої уяви – «відійти від дійсності, щоби проникнути в неї» [70, 352, 353].

Одним з видів образів є ейдетичні образи. «Ейдетизм» (від грецьк. слова *eidon* – бачу чи *eidos* – образ, картина, ідея) – це особливий картинний характер пам'яті, що спирається на зорові враження, дозволяє утримувати і відтворювати надзвичайно живий образ предмета, що сприймався раніше, за своєю наочністю та детальністю не поступається образу сприйняття [9, 570–571]. Ейдетик – людина, яка здатна викликати наочні образи [16, 275].

Ейдетика – вчення про суб'єктивні наочні образи, що притаманні дітям та підліткам на певному етапі їхнього розвитку та які зберігаються, як винятки, у дорослих. Ейдетичний феномен – незвичне явище, яке виявляється в тому, що людина здатна бачити в уяві картину або предмет, які відсутні, але знаходилися раніше перед її очима. Учені по-різному пояснювали механізми прояву ейдетичних явищ як наявність двох основних форм образів пам'яті – послідовні образи та образи уявлень [16, 93].

Образи уявлень є основою нашої пам'яті. Коли ми говоримо, що уявляємо той чи той предмет, ми маємо на увазі, що перед очима постає образ цього предмета так, що ми можемо вказати, де він знаходиться, які його ознаки. Це – наслідкові под-

разнення, що відтворюються в нашому мозку. Вони відрізняються від послідовних образів. Між цими двома формами образів пам'яті виступають певні наочні образи. На відміну від послідовного образу, такий наочний образ поданий не в додаткових кольорах, а в тих самих кольорах, що й сприйняття. Під час віддалення екрану образ, якщо і збільшується, то не в такому ступені, як послідовний образ. Саме цим він відрізняється від уявлення, в якому розмір образу не залежить від відстані знаходження й перебування предмета. На відміну від послідовного, такий наочний образ не змішується з кольором тла, а ніби перериває його, як під час сприйняття фігури і тла. Цим самим він відрізняється від уявлення, яке не заважає сприйняттю доволі різних предметів. Такий наочний образ одержав назву ейдетичного образу. За С. Рубінштейном, з уявленнями ейдетичний образ поєднує те, що і він є образом відсутнього предмета, тобто предмета, який уже не подразнює периферійні сенсорні апарати. Але ейдетичний образ відрізняється від уявлення ще й тим, що поданий у деталізованій наочності, яка не є доступною звичайному образу – уявленню [70]. Отже, ейдетичні образи посідають проміжну ланку між послідовними образами та образами уявлень, наближаючись в окремих випадках як до перших, так і до других.

Експериментальні дослідження засвідчили той факт, що ейдетизм є закономірною та необхідною фазою в розвитку пам'яті, фазою, через яку обов'язково проходять усі діти [5].

Існує п'ять ступенів розвитку ейдетизму. Серед його чинників було визнано внутрішню секрецію дитини, що варіюється не лише залежно від конституції, індивідуальності, віку, раси, але й видозмінюється залежно від місцевості, географічних умов. Експерименти засвідчили, що ейдетичний образ у різних ейдетиків має неоднакові властивості: 1) тілесності; 2) збереження забарвленості оригіналу; 3) мінливості; 4) схильності бути під впливом психічних явищ. У багатьох ейдетиків ейдетичний образ не включає окреслених моментів, тобто є негативно забарвленим, нерухомим, незалежним від інтересу тощо. Віковий розвиток людини яскраво демонструє, що ейдетичні явища змінюються: ейдетик-школяр стає неейдети-

ком-дорослим. Звичайно, індивідуальні відмінності існують, але їх набагато менше, ніж вікових. Але навіть у межах індивідуальної психології ейдетизм і все, що з ним пов'язано, не стосується спадковості. Вони змінюються відповідно до віку та умов життя [16].

У літературі зустрічається термін «ейдетичне мовлення» як «специфічна особлива мовленнєва діяльність, процес використання мовних засобів на позначення, суб'єктивне відображення предметів, явищ, їх ознак, що постають у свідомості дитини-мовця у вигляді надзвичайно «живих» (наочних) яскравих образів, які виникають унаслідок подразнення в одному з аналізаторів, що спричинене конкретним та деталізованим характером її сприйняття». Ейдетичне мовлення становить складову образного мовлення і перебуває з ним у нерозривному зв'язку. Безпосередній зв'язок образного мовлення й образного мислення виявляється шляхом взаємозумовленого впливу обох пізнавальних процесів [46, 29].

Психологи стверджують, що категорія образності виникає ще і при асоціативному мисленні, оскільки мислити образно – означає мислити асоціативно. Значення асоціацій з погляду розвитку образного мислення визначається тим, що через них ніби виявляються певні ціннісні орієнтації, смисли, настанови тієї чи тієї особистості. Н. Гавриш указує, що асоціації опосередковують зв'язок образу з об'єктивною дійсністю, устанавлюючи його співвідношення з різноманітними явищами. У процесі образного мислення «асоціації виконують роль посередника між первинним образом (образом сприйняття) та наступними етапами його мислення, є ніби перехідним моментом від чуттєвого ступеня засвоєння образного змісту предмета чи явища до раціонального» [21, 19].

Слово подвоює світ і дозволяє людині за допомогою мисленнєвого процесу оперувати з предметами навіть тоді, коли вони відсутні. Людина, на відміну від тварини, має подвійний світ, до якого входить і світ безпосередньо сприйнятих предметів, і світ образів, об'єктів відношень та якостей, що позначаються словами. Отже, слово – це особлива форма відображення дійсності. Здатність слова створювати наочно-чуттєві картини

(образи) предметів і явищ довколишнього світу багато в чому залежить від зорових, слухових, моторно-рухових, дотикових та інших уявлень. У процесі пізнання світу пріоритетним є зорове сприймання предмета, тому найбільшу образність мають слова і вирази, що викликають зорові уявлення. Людина здатна доволіно викликати зорові образи незалежно від їх реальної наявності, цим самим вона доволіно керує «другим світом». Саме в уяві відбувається злиття образу і значення, а сам образ використовується в переносному значенні [53].

Образ, що сприймається людиною через слово, є словесним образом, тобто створений зі слів і посередництвом слів. У словесному образі використовуються морфеми, що підсилюють лексичне значення додатковими емоційно-експресивними й оцінними відтінками.

Через словесний образ сприймаються вторинні ознаки слова і в результаті такого додаткового експресивного смислу первинне значення слова змінюється і стає рухливим та різноаспектним. Наприклад: *яскраві – яскраві тканини – яскраві дні – яскраві враження*. Словесні образи виражають більше, ніж безпосередньо означають, підсилюючись, увиразнюючись новими, додатковими, емоційно-експресивними відтінками. Словесні образи характеризуються картинністю, яскравістю, емоційною забарвленістю. Тому в науці усталилась думка щодо істотних ознак образності. Такими вважають: точність, яскравість, метафоричність, різноманітність, багатство засобів, цілеспрямованість, оригінальність тощо.

Словесний образ має комунікативну спрямованість, оскільки має експресивне забарвлення (адресант – адресат), адресність комунікації залежить від рівня мовленнєвої компетенції учасників спілкування.

Словесний образ – це образ предмета, явища, істоти, створеного засобами експресивних мовних одиниць, наділених здатністю викликати яскраві наочно-чуттєві уявлення. Зауважимо, що мовознавці образність мовлення пов'язують передусім з використанням мовних засобів.

Слово породжується разом з його значенням. Слово виражає не всю думку, що приймається за його зміст, а лише одну

ознаку. Воно має два змісти. Перший – об'єктивний, його найближче етимологічне значення, що включає в себе одну ознаку; другий – суб'єктивний, де може бути багато ознак [68].

Учені розглядають образність і в літературознавчому, і в лінгвістичному аспектах. Залежно від ступеня і характеру вияву виділяють три типи образності, а критерієм такого поділу є ступінь і характер вияву образності:

– потенційну, – закладену в більшості слів здатність, що виявляється не в самому слові, а лише в певному поєднанні слів;

– евідентну, – значну групу в образній лексиці мови складають слова, в яких образність виступає як первинна властивість;

– художню, – що проявляється у слові як елементі цілісної системи літературного твору.

Образність виступає однією з комунікативних якостей мовлення і належить до його художньої виразності. Образна мова художніх творів викликає у слухачів наочно-чуттєві уявлення. Уявлення, що створюються у дітей, становлять не просте, мертве відображення предмета чи явища в мозку дитини. Як і будь-який складний процес, утворення уявлень є складним, багатоступеневим процесом. Він зумовлюється мінливими взаємовідношеннями предмета і слова, що його позначає. Для створення уявлень недостатньо лише одного чуттєвого пасивного споглядання предмета. У створенні уявлень про предмет суттєву роль відіграє і словесне позначення. У цьому розумінні мова є:

а) засобом позначення цілісного предмета та його образу, завдяки чому будь-яке уявлення дитини-мовця в тій чи тій мірі є узагальненим;

б) засобом аналізу цілісного неподільного предмета для виділення його основних частин, ознак чи елементів та позначення наявних між ними зв'язків;

в) засобом «акцентування», тобто спеціальної фіксації найсуттєвішого в образі, завдяки чому образ, що виникає, стає змістовим і поєднується з поняттям [46, 207].

Зазначимо, що образне мовлення як якість має індивідуальний характер. Образність мовлення передбачає не тільки його експресивність, але й картинність, барвистість, наочність.

Мовлення стає образним у тих випадках, коли воно відтворює обличчя самого мовця. Образність є одним із засобів породження співпереживання. Конкретна чуттєвість образу є джерелом емоційності. У художньому тексті може не бути «образних» метафоричних слів і виразів, у ньому можуть бути відсутніми слова й вирази, які самі по собі є експресивними і стилістично забарвленими, – але все ж перед нами буде образне, експресивне мовлення, оскільки воно щось зображує і викликає якісь переживання.

Зауважимо, що в педагогічній літературі подекуди поняття «образність» і «виразність» розглядаються як синоніми. Але це не так. Слово «виразність» зближується при тлумаченні і вживанні зі словами «зображувальність», «образність», «виразність пов'язана з відношенням «виробник мовлення – адресат мовлення» і цим відрізняється від зображувальності, що пов'язана з відношенням «мовлення – об'єкт мовлення», де акцент робиться на характері мовних засобів [72].

Під виразністю мовлення розуміють вміння яскраво, переконливо і стисло виражати свої думки й почуття; уміння інтонацією, вибором слова, побудовою речень, добором фактів, прикладів впливати на слухача.

Виразне мовлення збуджує увагу, викликає інтерес людей до висловленого. Виразність включає в себе й образність мовлення. Ця його якість передбачає вживання слів і словосполучень у незвичному, метафоричному значенні, що дає можливість образно, художньо відтворювати дійсність. Отже, виразальні засоби можуть бути образними і необразними. Це залежить від стилю висловлювання [64, 75].

Виразність мовлення досягається за таких умов: 1) самостійність мислення мовця; 2) інтерес мовця до того, про що він говорить чи пише; 3) добре знання мови і виразальних засобів; 4) досконале володіння стилями мовлення; 5) систематична мовленнєва практика; 6) свідоме бажання мовця говорити або писати виразно; 7) розвинутий хист, «чуття» мови [64, 75].

Вважаємо, що образність виступає складовою виразності і виникає за такою схемою: встановлення асоціативних зв'язків між двома предметами чи явищами (встановлення спільних

рис, ознак), перенесення ознак з одного предмета на інший, і як наслідок цього – виникнення нового метафоричного, переносного значення слова.

Використання образності в мовленні досягається за певних умов: а) коли є об'єктом мовлення, а не мови; б) пов'язана з обов'язковим асоціативним мисленням та процесами творчої уяви; в) якщо враховуються такі компоненти, як мовець, адресат, повідомлення, контекст, специфіка контакту; г) якщо передбачається цілеспрямоване тренування мовленнєвих навичок.

Учені по-різному визначають образне мовлення як специфічний, складний процес суб'єктивного відображення фактів, явищ, предметів (їх ознак) докільля у вигляді конкретно-чуттєвих уявлень, асоціативно пов'язаних один з одним, реальних чи створених уявою у свідомості мовця [46]; як процес усвідомлення, розуміння, вживання у процесі мовленнєвої діяльності слів і словосполучень у переносному значенні (тобто використання в розмовному мовленні тропів) [71].

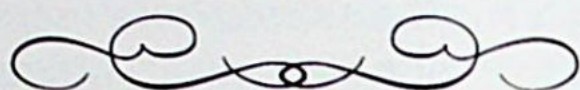
Отже, образне мовлення – це якість виразного мовлення, що характеризується здатністю викликати в уяві наочно-чуттєві уявлення з допомогою спеціальних мовних засобів, в основі яких лежить асоціативність (передання ознак одного предмета через ознаки іншого).

Поняття образного мовлення є суміжним до поняття експресивного мовлення, адже кожна людина використовує мову для вираження своєї неповторної самобутності. Коли слово проникається експресією мовця, то воно виступає як вираження певної оціненої позиції індивідуальної людини; мовленнєвий досвід кожної людини формується в постійній взаємодії з чужими індивідуальними висловлюваннями. У зв'язку з цим розмежовують поняття експресивності та образності мовлення.

Експресія – це якість мовлення, виразність (або зображувальність) мовлення, така його якість, завдяки якій воно набуває стилістичної забарвленості (емоційності, образності) і стає спроможним передати певний нетривіальний зміст. Експресія породжується образністю. Це збільшення вражаючої (дієвої) сили вислову, надання йому особливої мотивованої піднесеності [27].

В.Д. 7498

РОЗВИТОК ОБРАЗНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ПОЕТИЧНОГО ГУМОРУ

У процесі сприймання поетичних творів гумористичного характеру у дітей дошкільного віку формується художньо-мовленнева компетенція, яка визначається як комплексна характеристика особистості, полікомпонентне утворення, чинниками якого є когнітивно-мовленнева, поетично-емоційна, виразно-емоційна, оцінювально-етична, театральна-ігрова компетенції. Виразно-емоційна компетенція визначається як уміння виразно та емоційно передати зміст художнього твору, дотримуючись адекватних засобів виразності, вдало поєднуючи мовні і немовні засоби виразності. Поетично-емоційна компетенція передбачає здатність дітей виразно читати вірші, впізнавати автора вірша, здійснювати художній аналіз віршів (знаходити повтори голосних, приголосних звуків, римовані рядки, добирати рими тощо). Театральна-ігрова компетенція визначається як наявність у дітей умінь і навичок самостійно розігрувати зміст знайомих художніх творів у театралізованих іграх, іграх-драматизаціях, іграх за сюжетами літературних творів, інсценувати твори в театральних виставах [6].

В основу роботи з розвитку образного мовлення засобами поетичних творів гумористичного характеру покладено принципи добору художніх творів та принципи ознайомлення дітей

з художньою літературою, подані нами в «Мовленнєвому компоненті дошкільної освіти» [6]. Опишемо їх.

Принципи добору поетичних творів:

– Висока художня майстерність твору. Поетичні твори, що містять у собі різноманітні виразники образності, перетворюються в механізм естетичного впливу на дошкільника. Цьому допомагають паузи, логічні наголоси, жести, міміка, що використовуються дорослими при читанні гумористичних віршів.

– Цікавий сюжет. Наявність гумористичної ситуації, кумедного персонажу забезпечує емоційність заняття, інтерес дітей до твору.

– Простота і ясність композиції. Розповідні фабульні тексти сприймаються легше і з більшим інтересом. Тому для дітей краще обирати гумористичні вірші сюжетного, динамічного характеру.

– Доступність змісту і мови гумористичного твору дитині. Зміст твору має відповідати рівню життєвого досвіду дітей. Занадто складні образні вислови в художньому тексті можуть викликати нерозуміння, розчарування, зневіру дітей у своїх успіхах.

– Принцип новизни і контрасту у змісті гумористичних творів.

– Урахування конкретних педагогічних завдань, що ставляться на кожному етапі навчально-виховної роботи, зокрема розвитку образного мовлення.

В основу роботи з розвитку образного мовлення доцільно покласти такі принципи ознайомлення з художньою літературою:

– Принцип емоційно-виразного читання художнього твору. Сутність виразного читання – в його емоційній насиченості.

– Забезпечення розуміння дітьми гумористичного змісту художнього твору. Поетичний гумористичний твір тоді може позитивно впливати на дитину, коли вона його добре зрозуміла, усвідомила хід подій, ідею, мораль, гумор твору.

– Повторність читання. Якщо художній твір має невеличкий розмір, його слід одразу прочитати на занятті ще один чи